

pregled, prezentira uzroke i posljedice prekomorskih migracija u spomenutom razdoblju.

U završnoj glavi autor i urednik K. J. Bade prati proces migracija od pojave masovnog emigriranja iz Njemačke (mahom u SAD) sredinom druge polovine 19. stoljeća do masovne imigracije strane radne snage iz pojedinih evropskih zemalja u SR Njemačku pedesetih godina. U kontekstu navedenog autor uz ostalo razmatra pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta migracija te migracijske politike od imperijalne do Federalne Republike Njemačke, s posebnim osvrtom na migraciju radne snage za vrijeme nacističkog režima.

U zaključnom dijelu ove zanimljive i znanstveno vrijedne studije autor H. Korte rezimira i daje kritički osvrt na stajališta brojnih javnih rasprava koje su se posljednje vrijeme vodile u SR Njemačkoj u povodu problema vezanih uz stranu radnu snagu, odnosno o njezinom zapošljavanju, socioekonomskom tretmanu, obrazovanju i dr.

Polazeći od konstatacije autora prema kojoj međusobno povezana složena problematika odnosa na relaciji stanovništvo — rad — migracije (posebno velik broj stranih radnika) nije samo važno pitanje društvene i radne politike već i prvorazredno pitanje razvoja SR Njemačke, preporučujemo ovu znanstveno vrijednu društveno-povijesnu studiju potencijalnim čitaocima.

Branimir Banović

Carl-Ulrik Schierup, Aleksandra Ålund

WILL THEY STILL BE DANCING?

Integration and Ethnic Transformation among Yugoslav Immigrants in Scandinavia

Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1987, 270 str.

Odmah treba reći da rad pod gornjim naslovom predstavlja izuzetan doprinos sociologiji odnosno socijalnoj antropologiji suvremenih migracija u Evropi. Pokušavajući tumačiti različite oblike integracije i etničke transformacije među jugoslavenskim migrantima u Švedskoj i Danskoj, autori su uspeli izaći iz sterilnosti mnogih »socio-

logističkih« shema te dati polivalentnu i zanimljivu analizu istražene problematike. Naime, za razliku od atomizma i subjektivizma tzv. »liberalnih« istraživanja, koja prikazuju proces integracije u svjetlu raznih *decision-making* modela utemeljenih na individualnoj racionalnosti (str. 16), autori su se odlučili za holistički pristup u odnosu na četiri imigrantske zajednice — Vlahe iz sjeveroistočne Srbije u Švedskoj, iste Vlahe u Danskoj, Makedonce iz zapadne Makedonije u Švedskoj, Makedonce iz iste regije u Danskoj. Dva područja društva/porijekla (odnosno dva etniciteta) i dvije sredine imigracije dali su im četiri skupine ispitanika. To im je implicitno omogućilo da preispitaju i neka marksistička polazišta, osobito »dogmu« da imigranti, kad prijeđu prag zapadnoevropskog kapitalističkog društva, gube svoja kulturna i etnohistorijska obilježja (str. 16).

1. S obzirom na podnaslov rada treba reći da autori pojam *integracije* shvaćaju »u najširem smislu«, tj. kao »reprodukciju imigranata u orbiti imigracijskih zemalja«. Njihova polazišna teza, iznijeta u Uvodu (*prvom dijelu knjige*) pretpostavlja da su imigrantske etničke organizacije i lokalne »etničke javnosti« ključne za integraciju u Skandinaviji, te da se integracija javlja kao dinamični proces u kome se kultura etničkih manjina, odnosno »imigrantska kultura«, razvija kao odgovor i reakcija na konflikte unutar imigrantske zajednice (str. 13). S toga stajališta imigrantska manjinska kultura nije shvaćena kao posljedica izolacije, nego kao »proizvod povećane integracije u društvu i etničke svijesti [izrasle] iz integracije sa skandinavskom kulturom«. Dakle, etnohistorijska prošlost redefiniira se radi snalaženja u novim situacijama (str. 14). Prema autorima, razvoj imigrantskih etničkih zajednica može se opisati kao *unutrašnja integracija*. Nadalje, oni naglašavaju da »nema kontradikcije između visokog stupnja unutrašnje integracije u etničkoj grupi i istovremene integracije u većinskim institucionalnim strukturama u društvu« (str. 18). Dakako, u nešto izmijenjenoj formi, mogli bismo reći da ta tvrdnja često vrijedi i u drugim okvirima, širim i stabilnijim od migracijskog konteksta.

Bitno je ukazati na ostale pojmove koje autori koriste u svojoj analizi, a preciziraju u Uvodu.

Već je bilo govora o »etničkoj javnosti«. Nju autori određuju u odnosu na pojam »lokalne javnosti«; »lokalna javnost« viđena je kao »tranzicijska zona« između »privatne« zone domaćinstva i visoko institucionaliziranih i centraliziranih sistema tržišta i nacionalne politike (str. 19). Sam pojam *eticiteta* obrazlaže se kao »artikulacija izvjesnih faktora organizacije i običajnog ponašanja s kognitivnim faktorima etničke pripadnosti... etnicitet je tako interakcija između objektivnih grupnih obilježja i subjektivne svijesti« (str. 19, 20).

S obzirom na migracijski kontekst, autori koriste izraz »zaleđe« (*hinterland*) kao oznaku za područje/sredinu i kulturu porijekla migranata (str. 20). Radi se o važnoj odrednici u okviru sociološkog prostora migranata. Sama migracija viđena je integralno i zato autori preuzimaju izraz »migratornost« (*migrancy*) od britanskog socijalnog antropologa Philipa Mayera, koji je do nje došao na temelju istraživanja migracija selo-grad pripadnika plemena Xhose u Južnoj Africi.¹ »Migratornost« označuje *trajni proceduralni karakter migracije* za razliku od viđenja da je migracija određena odluka i čin... emigracija, imigracija, integracija, reintegracija itd. — ne mogu se istraživati nepovezano međusobno.« (str. 21) S tim u vezi, Mayer je tvrdio da migranti Xhose u urbanim sredinama održavaju društvene mreže sa zavičajem i da sudjeluju u procesu neprestanog izgrađivanja novih tajnih mreža (*networking*), Schierup i Ålundova drže da migranti u Zapadnoj Evropi na sličan način izgrađuju mreže društvenih odnosa, povezivajući tako pojove međunarodne migracije u jedinstven sklop globalnih društvenih odnosa koji obuhvaća cjelinu njihovih socio-kulturnih i materijalnih realnosti (str. 22). Zatim, da bi »uokvirili« pojavu migra-

tornosti, autori prihvaćaju pojam »*društvenog polja*«, koristeći u analizi etničke transformacije ideju ukupnog društvenog polja — polje polja — koje se pak dijeli na dva »potpolja«; jedno u zajednici porijekla a drugo u imigrantskoj zajednici. Potonje se dalje cjepka na polje rada, polje neformalnih društvenih odnosa, polje lokalne politike, polje odnosa u migrantskom domaćinstvu itd (str. 29).

Skupine ispitanika — Vlasi i Makedonci predstavljaju statistički značajne segmente jugoslavenske imigrantske populacije u Švedskoj i Danskoj. Te su populacije, međutim, različito zastupljene u navedenim zemljama. Procjenjuje se da Makedonci čine 8 000 od oko 40 000 jugoslavenskih imigranata u Švedskoj, no samo 700 od 7 000 Jugoslavena u Danskoj. Vlaška populacija obuhvaća po 2 000 ljudi u svakoj toj zemlji (str. 24).

U Dodatku svom radu (str. 249—251), Carl-Ulrik Schierup i Aleksandra Ålund kažu da su istraživali te populacije — od kojih su Vlasi bili glavna komparativna grupa — dvanaest godina (tj. od 1973. do 1985. godine). Metodologija im je bila složena. Osnovnu metodu činilo je *promatranje uz sudjelovanje* — istraživači su, naime, živjeli u različitim razdobljima u vlaškim i makedonskim sredinama, kako u Jugoslaviji tako i u Skandinaviji. Prikupljali su i *životne historije* pojedinaca, refleksije povijesti dotičnih zajednica na živote pojedinaca. Vodili su i *grupni intervjue* s ispitanicima, a u Jugoslaviji su intervjuirali razne seoske rukovodioce (ljudu u mjesnim upravama, učitelje, ljude koji imaju pregled nad zajednicama porijekla). Upotunili su svoje informacije relevantnom *historijskom i etnološkom gradom* — a smatramo da su u tome daleko nadmašili uobičajene i često formalističke sheme »povijesnih uvoda«, te dali svojevrsni doprinos historijskoj sociologiji! Još su prikupili *anketne podatke* o strukturama domaćinstava, migracijskim obrascima i društvenim promjenama. Osobito je vrijedno što su istraživači pokušali prenijeti mišljenja i iskustva samih migranata.

2. U *drugom dijelu* rada, koji nosi opći naslov »Etnohistorijsko porijeklo [background]«, osnovne karakteristike etničkog i socijalnog razvoja vlaških i

¹ Autori se pozivaju na Mayerove radove: *Townsmen or Tribesman* (Cape Town/Oxford: Oxford University Press, 1961) i »Migrancy and the Study of Africans in Towns, *American Anthropologist*, 64 1964; 576—92 Carl-Ulrik Schierup je objavio osvrt na pojam »migratornosti« i u jednom broju *Migracijskih tema*.

makedonskih »zaleđa« postavljene su u kontekst migracijskog iskustva Vlaha odnosno Makedonaca. Tematika je podijeljena u dva poglavlja sa zanimljivim naslovima: »Živi li još vampir: vlaški migranti iz Srbije« i »Aleksandar Veliki i migracija: makedonski pečalbari«.

Poglavlje o vlaškom etnohistorijskom porijeklu autori počinju s pričom o migrantu koji, unatoč vlastitom realizmu, ugleda vampirski lik svoje pokojne majke. Mada on »ne vjeruje« u vampira, autori tvrde da vampir još vjeruje u njega. Radi se, dakako, o značajniju tradicije, a ne samo o vampiru, dijelu te tradicije. No po čemu je vlaška tradicija specifična? Prvo bitno pitanje odnosi se na sam etnički identitet. Tko su zapravo Vlasi? Prema autorima, mada Vlasi Negotinske krajine govore vlaški u kontekstu sela, vlaška narodna mitologija tvrdi da im je izvorni jezik bio srpski, a sami se smatraju Srbima po narodnosti (str. 35). Etnolozi tvrde da su Vlasi vjerojatno amalgam naseljenog rumunjskog stanovništva i kasnijih imigranata u Negotinsku krajinu, ne samo Rumunja nego i doseljenika iz južne Srbije i s Kosova (str. 38). Bilo kako bilo, unatoč srpskoj autoidentifikaciji Vlasi se razlikuju od Srba po tzv. »maloj tradiciji« (str. 40). Schierup i Ålundova pozajmili su taj izraz od R. Redfielda.² Fokus vlaškom društvenog života, naime, ostaje selo. Stoga su se razmjerno slabo integrirali u šire okvire — nisu osobito sudjelovali u procesu poslijeratne urbanizacije u Srbiji i Jugoslaviji, a zbog svojstvene porodične strukture pružali su otpor školovanju djece. Sve u svemu, Vlasi istočne Srbije ostali su jedna od najruralnijih i najtradicionalnijih skupina stanovništva Jugoslavije (str. 43).

U negotinsko-vlaškoj sredini razvio se specifičan tip porodice, koji se u etnologiji obično naziva timočkim tipom. Karakteriziraju ga multigeneracijski obuhvat, niski natalitet, rano sklapanje brakova, mnogo matrilokalnih brakova, razmjerno slobodan odnos prema spolnosti i česti razvodi u kojima nijedan od partnera ne gubi na ugledu.

² Prema Redfieldovom radu: *The Little Community, Peasant Society and Culture* (Chicago: University of Chicago Press, 1960).

Rani brakovi omogućili su veću kontrolu starijih naraštaja nad mladima, a manji razmak među generacijama značio je više raspoložive radne snage (str. 46, 47). Autori traže korijene te specifične porodične strukture Vlaha u burnoj povijesti Negotinske krajine, kada su česti ratovi na tom pograničnom prostoru osipali rodobinske skupine i sela. U tom okviru porodica je ostala najvažnija utvrda društvene solidarnosti (str. 41). No što je s vampirima? »Vampiri su posljednja sankcija autoriteta starijih.« (str. 42) Vampirizam, prema autorima, može se shvatiti kao vrsta kulta predaka koji se održao u posebnoj socijalnoj situaciji vlaškom društva... [S druge strane] »Kontradiktornost vampira jest u tome što reproducira društveni rad a ujedno opresiju u obitelji i za vrijeme socijalizacije« (str. 43).

Vlasi u Skandinaviji ostali su vezani za svoje »zaleđe« i njegove tradicije. Autori ističu da nisu naišli ni na jednog Vlaha u Danskoj ili Švedskoj koji bi prihvatio Skandinaviju kao novu domovinu — kuća i domaćinstvo u Jugoslaviji ostali su im referentna točka (fokus) (str. 51). Svi važni *rites de passage* odigrali su se u »zaleđu«. Autori nisu doznali ni za jedno vlaško vjenčanje, krštenje ili pogreb u Skandinaviji u dva desetljeća migratnosti! (str. 54). S tim u vezi, oni tvrde da obredi »zaleđa« obnavljaju međugeneracijske odnose moći u vlaškoj obitelji i u migrantskim zajednicama. Naime... »U predmigracijskoj situaciji, autoritet starijeg naraštaja bio je čvrsto usađen u vlasti nad zemljom i nasljedstvom... Danas bi mladi migranti sami mogli materijalno uzdržavati svoje (uže) obitelji... U toj situaciji autoritet starije generacije sve više počiva na ideološkim temeljima javnog moraliteta, mit-skih i magičnih sankcija te zajedničkoj privrženosti simbolima 'male tradicije'... [Stoga] strateško značenje 'vampir' ima tendenciju rasta usporo do integracijom u skandinavskom društvu.« (str. 54)

Simbolika vampira (na vlaškom: *moroj*) upravo je *fascinantna* (vidi i etimološko značenje pridjeva). Ispitnik iz Danske koga muči povampirena majka imao je sina od šest godina. Dječak je brkao sliku *moroja* sa stravičnom vizijom grofa Drakule. No, bez

obzira na taj detalj, vrlo je zanimljiva njegova tvrdnja da vampira ima više u Danskoj nego na selu u Jugoslaviji. Prema njemu su čak i Danci mogli postati vampiri (str. 34).

Poglavlje o etnohistorijskom nasljeđu makedonskih migranata također počinje zanimljivom situacijom. Skupina Makedonaca u Kopenhagenu razgovara o arheološkoj novosti — grobnica makedonskog kralja Filipa, ili možda čak Aleksandra Velikog (Makedonskog), navodno je pronađena u okolici Soluna. Mada ne znaju po kakvoj su liniji povezani s antičkim Makedoncima, »Aleksandar pripada tim makedonskim imigrantima« (str. 57). Jedan među njima uspoređuje Aleksandrov put do Indije s migracijom makedonskih »pečalbara« u Skandinaviju. Dalje u istom poglavlju autori analiziraju genezu makedonske pečalbe.

Cvijičev rad »Balkansko poluostrvo« poslužio je kao glavni izvor etnohistorijske građe u makedonskom primjeru. Treba, međutim, kazati da su i vlastite interpretacije, primjerice Schierupov rad o feudalizaciji na Balkanu u osmanlijskom razdoblju (»Feudalisering pa Balkan under det ottomanske herredømme«, istraživački rad Odjela za socijalnu antropologiju Sveučilišta u Århusu, 1977), upotpunili analizu.

Autori kažu da je makedonska pečalba nastala uslijed različitih potisnih faktora. Neplodnost zemlje i osmanlijska eksploatacija seoskih masa natjerale su seljake u gradove, u trgovinu stokom i u obrt, no zatim ih je konkurencija grčkih trgovaca prisilila na ponovno kretanje. U kasnim godinama osmanlijske vlasti, sve veći državni dug, pad cijena poljoprivrednih proizvoda i veći porezni teret potakli su dalju migraciju (str. 61, 63). Razvoj migratornosti, međutim, imao je važne reperkusije i na društvo porijekla pečalbara. »Održavanje bliskih veza između ranijih migranata i područja porijekla posredno je doprinijelo širenju modernih ideja među makedonskim seljacima i usmjerilo njihovu pažnju na gradove... Kao posljedica, orijentacija prema urbanoj kulturi bila je najjača u onim dijelovima Makedonije iz kojih se emigriralo.« (str. 66) Još su na početku svog rada autori tvrdili da je historijsko iskustvo radne emigracije duboko utjecalo na socijalni i kulturni

razvoj u starim emigracijskim regijama Makedonije i da je doprinijelo stvaranju socijalne ličnosti s velikim ambicijama za društvenu mobilnost, fleksibilnost i kulturnu adaptaciju (str. 27). Sama obitelj imala je tendenciju k adaptaciji i prilagodbi u odnosima među spolovima, koja je odudarala od krutosti porodičnih struktura u dinarskim dijelovima Jugoslavije (str. 68). Autori time međutim ne negiraju osnovna patrijarhalna obilježja makedonske obitelji.

3. *Treći dio knjige*, pod naslovom »Obrasci integracije«, prelazi na osnovnu problematiku vlaških i makedonskih imigranata u Skandinaviji. U tom imigracijskom kontekstu autori su očekivali dvije tendencije. Prvo: da bi Vlasi općenito bili više »etnički« nastrojani od Makedonaca, bilo u Švedskoj, bilo u Danskoj. Drugo: da bi benevolentnija i bolje planirana imigracijska politika u Švedskoj razvila općenito bolji odnos migranata prema zemlji porijekla, u usporedbi s učincima danske politike »gostujućeg radnika« (str. 76). Njihova očekivanja nisu se, međutim, potvrdila. U potonjem slučaju specifični karakter lokalnih skandinavskih zajednica bio je važniji od nacionalnih imigracijskih politika (str. 77). To se vidjelo u analizi socijalnih (pot)polja.

Socijalno potpolje imigrantske zajednice — kako smo spomenuli ranije — cjepka se na dijelove, jedan od kojih je polje radnog života. Autori su istakli da radni život predstavlja prvi i najvažniji kontakt s novim društvom, te da radno mjesto, prema tome, predstavlja najvažnije polazište za interakciju u drugim »javnim arenama« društva (str. 91). Problemi međutim nastaju kada seljaci-radnici, kao što su bili mnogi Jugoslaveni koji su pošli na rad u inozemstvo, ne shvaćaju tip klasne svijesti svojstven za industrijsku Zapadnu Evropu. Logika sitne robne proizvodnje u seljačkoj ekonomiji maglašava maksimum individualnog rada i identifikaciju osobnih interesa proizvođača s jedinicom proizvodnje (str. 92). Osim toga, u seoskim društvima odnos prema nadređenom ima tendenciju da se definira na individualnoj razini, u kontekstu lojalnosti i poštovanja (usp. 92, 93). Sljedbeno tome, pojedinačni radnici migranti ponekad se

ponašaju »devijantno« s gledišta industrijskog društva, tj. pokušavaju uspostaviti neposrednu i osobnu vezu s upravom (str. 93). Pretpostavljamo da je devijantno ponašanje češće među marginaliziranim slojevima stranog radništva, odnosno među migrantima koji nisu poznavali industrijski tip rada prije odlaska u inozemstvo.

Autori su ustanovili da su gotovo svi muški ispitanici — Vlasi i Makedonci — doživjeli dekvalifikaciju na početku svog boravka u Skandinaviji (str. 93). Obavljali su, naime, poslove na kojima kvalifikacije stečene u Jugoslaviji nisu mnogo značile. Dalji razvoj tog inicijalnog problema bio je različit u svakoj pojedinoj skupini ispitanika. Tako su Schierup i Ålundova identificirali četiri situacije u kojima je struktura proizvodnih odnosa na radnom mjestu utjecala na dalji tok »integracije«:

Vlasi u Švedskoj doživjeli su *dekvalifikaciju i marginalizaciju*. Radili su na traci u strogo kontroliranim i discipliniranim radnim uvjetima koji su onemogućavali osobni kontakt među radnicima. Osim toga, osjećali su da švedski radnici hladno odbijaju druženje s njima. Autori to obrazlažu činjenicom da su ti Švedani zapravo pripadali najmarginalnijem dijelu švedske radničke klase i da su zato još više izbjegavali kontakt s imigrantima. Migranti su reagirali na nemogućnost kontakta racionalizirajući vlastite predrasude o Švedanima i »nemoralnom« ponašanju švedskih radnika (str. 107). Zatim je među migrantima prevladala *defenzivna neuključenost*; pogotovo su svi Vlasi u Švedskoj smatrali da se Jugoslaveni ne trebaju uključiti u socio-politički život u Švedskoj.

Vlasi u Danskoj snašli su se bolje; autori opisuju njihovu situaciju kao *prekvalifikaciju i integraciju*. Većina Vlaha u Danskoj završila je u tradicionalnim ključnim industrijama (željezare, metal, brodogradnja), u kojima obično dominiraju čvrsto etablirani i dobro organizirani muški radni kolektivi. Mada su se stranci zaposlili u najopasnijim, vrlo napornim i najmanje plaćenim djelatnostima, u kolektivima su inače prevladavali kvalificirani radnici (str. 111). Jaka organizacija i samosvijest kolektiva omogućila je manje for-

sirano i disciplinirano radno vrijeme, a također i stanovite osobne kontakte među radnicima. Danski radnici nisu isključili migrante iz tih kontakata. Autori kažu: »Prema našem iskustvu, rasprave i prepirke bile su često žustre među indigenim i imigrantskim radnicima. To je uključilo i oštro vrijeđanje imigranata u najprostijem i najružnijem smislu od strane domaćih radnika. Imigranti su to, međutim, shvatili kao poznatiji (tj. jugoslavenskiji) i manje uvredljiv obrazac ponašanja od hladnog odbijanja i nebrige kakvu su doživjeli Vlasi u Švedskoj.« (str. 113)

Kao i u Vlaha, makedonski migranti našli su se u različitim radnim situacijama ovisno o zemlji prihvata. Autori tvrde da je u Švedskoj došlo do *dekvalifikacije ali i adaptacije*. Vrlo malo Makedonaca uspjelo je izboriti službeno priznanje za svoje stečene kvalifikacije, a primijetili su i različito ponašanje Švedana — neobično za jugoslavenske pojmove. Ali Makedonci, za razliku od Vlaha, »... imaju povijesnu tradiciju za snalaženje u prijetećim i složenim situacijama etničkog pluralizma na načine koji su ujedno svrshodni, konstruktivni i fleksibilni. Ljudi iz starih emigracijskih regija razvili su sposobnost stjecanja dvojake kulturne kompetencije u novim sredinama.« (str. 116) Kaže se da su Makedonci prihvatili »miroljubivu koegzistenciju« sa Švedanima, koja je otvorila putove za bolju integraciju u radne kolektive (str. 116).

»Danski« Makedonci nisu uspjeli iskoristiti istu povijesnu tradiciju. Njihova se situacija opisuje kao *dekvalifikacija i dezintegracija*. Na poslu su se osjećali nemoćni; kvalifikacije im nisu bile priznate, a nisu osjećali da sve to nadoknađuje pozitivna integracija u radnom kolektivu (str. 116, 117). Što je bio razlog tome? Autori sliču da su Makedonci u Kopenhagenu radili pretežno u većim i modernijim poduzećima, karakteriziranim razrađenijim i sveprisutnijim oblicima kontrole nad radnim procesom i nad radnicima te većim stupnjem segregacije djelatnosti. U tim uvjetima suzio se prostor za autonomnu radničku organizaciju i za međusobnu komunikaciju, a status pojedinog radnika prema kolektivu, sindikatu i upravi postao je anonimniji (str. 117).

Iz analize radnih situacija, Schierup i Ålundova došli su do tri bitna zaključka: 1. komunikacija između indigenih i imigrantskih radnika u radnim kolektivima lakša je ako dio imigranata dijeli iskustvo radničke klase i ako dobro integrirani, etablirani migranti pomognu u socijalizaciji migranata u radnom kolektivu; 2. nove tehnologije i upravne strukture duboko utječu na odnos između indigenih i imigrantskih radnika; 3. razvoj određenih obrazaca integracije u radnom životu ne može se dovoljno tumačiti samo u okviru rada... važne su neformalne društvene mreže i etnička organizacija (str. 118). Smatramo da svaki od navedenih zaključaka predstavlja bitan doprinos znanosti, a neki od njih — osobito drugi — mogli bi poslužiti kao inicijalne hipoteze za dalje istraživanje.

Sve četiri radne situacije među izabranim segmentima jugoslavenskih imigranata u Skandinaviji odgovaraju usporednim manje ili više uspješnim pozicijama u sferi lokalne javnosti.

Naveli smo opasku da Vlahi u Švedskoj karakterizira »defenzivna zatvorenost«, *defensive encapsulation* u riječima autorâ. U tom kontekstu etnička zajednica živi pod izvjesnom tenzijom u kojoj mogu prevladati dvije krajnosti — konformizam uož grupi (»prisilna intimnost«), ili »nagla asimilacija« (usp. str. 128—131). S druge strane, gotovo su svi Vlasi u Švedskoj imali planove i odlučnost za povratak (str. 131). »Zalede« im je postalo uvijek prisutno mjesto povlačenja, područje maštanja a također i trajan izvor društvenog identiteta, stanoviti socio-psihološki štiti prema životu u Skandinaviji (str. 133).

Motivacija za povratak nema istu snagu među Vlasima u Danskoj koji su, prema Schierupu i Ålundovoj, uspjeli razviti vlastitu *etničku javnost*, a ujedno su kao grupa postali najotvoreniji prema lokalnom skandinavskom kontekstu (str. 134, 135). Na to su jednim dijelom utjecali demografski faktori. U danskim provincijskim mjestima naime Vlasi su broječano jaki i zato utječu a u nekim kontekstima čak monopoliziraju definicije »jugoslavenstva« (str. 135, 136). Uslijedile su dvije pojave: a) razvio se vlaški etnički forum koji povezuje sve kategorije lokal

ne etničke zajednice — mlade, stare, muškarce, žene, obrazovane i neobrazovane; b) razvila se elita mlađih Vlahâ koja povezuje »malu (vlašku) tradiciju«, globalnu jugoslavensku političku kulturu i danske političko-kulturne i običajne norme (str. 136). Na drugom planu, da bi migranti ostvarili svoje sve veće potrošačke planove, boravak u Danskoj postao je sve duži. A zbog dužeg boravka došlo je i do »spontane integracije«. »Istovremeno, inicijalno stajalište zahvalnosti i servilnosti prema Danskoj, poslodavcu i predradniku [promijenio se] u spoznaju da zapošljavanje u inozemstvu nije 'dar' s neba, nego 'pogodba', čije su fizičke, emotivne i društvene cijene dovoljno visoke da se s pravom zatraži kompenzacija.« (str. 137)

Autori ističu da Vlasi u Skandinaviji još nisu riješili »migrantsku dilemu« (ostati ili se vratiti) te da bi u uvjetima krize mahom mogli izabrati povratničku alternativu. Zajednica u »zaledu« ostaje im referentna točka, a čak i »danski« Vlasi tek su površno integrirani u skandinavskom društvu (str. 138).

Među makedonskim migrantima u Skandinaviji autori su otkrili dvije posve suprotne tendencije, ovisne o zemlji prihvata. U Švedskoj je samo trećina ispitanih Makedonaca ozbiljno razmišljala o povratku; polovica nije ni imala povratničke planove (str. 139). Mnogi, s razbitim iluzijama o povratku, promijenili su svoju orijentaciju prema zemlji imigracije. Prihvatili su sebe kao »Jugošvedane«, mada im Švedska zapravo nije postala alternativa, nego ono što autori nazivaju »sigurnosnom mrežom« (str. 141). Orijentacija tih makedonskih migranata postala je veća društvena mobilnost prema tzv. »srednjoj klasi« (str. 142). Među Makedoncima u Danskoj, s druge strane, prevladao je osjećaj da su već predugo ostali u zemlji imigracije. Prostorno razbacanima po velikom gradu kao što je Kopenhagen te s osjećajima osamljenosti i nemoći, razrađeni planovi za povratak pomogli su im živjeti iz dana u dan (str. 146, 147). Autori su opisali njihovu situaciju kao *skrivanje od [lokalne] javnosti*.

Sažimajući raspravu, autori kažu da je jaka reprodukcija vlaške manjinske kulture u »danskih« Vlahâ omogućila

stvaranje funkcionalne platforme za komunikaciju s danskim društvom a zatim aktivnu strategiju za integraciju u lokalnim javnim arenama. Stanje u radnim kolektivima i razmjerna otvorenost lokalne sredine doprinijeli su tom trendu (str. 150). Situacija je bila donekle slična među Makedoncima u Švedskoj — lokalna etnička javnost (spomenio broj od 8.000 Makedonaca u toj zemlji) funkcionirala je kao »protektivni štit«, a također kao platforma za komunikaciju s vanjskim svijetom (usp. str. 151). Vlasi u Švedskoj, međutim, sasvim su se zatvorili prema vanjskom svijetu, Makedonci u Danskoj, pak zbog fizičke disperziranosti i loših uvjeta za razvoj funkcioniranih mreža i etničke organizacije razvili su individualiziran i osamljen tip života, povezan sa sferom užeg obiteljskoga života (str. 151).

Na temelju zapažanja među populacijama ispitanika autori tvrde da integrirane i organizirane etničke zajednice mogu zadržati kolektivno znanje o imigracijskom društvu, da imigrant-ske skupine mogu doći do strategije interakcije polazeći od vlastite grupno-specifične kulturne kompetencije, te da etnicitet kao okvir grupe formacije može otvoriti put ka razvoju neke integrirane *političke platforme* za pokretanje imigranata iz socio-političke periferije zemalja prihvata (usp. str. 152). Nažalost, posljednja točka nije, prema našem mišljenju, dovoljno precizirana odnosno vrednovana — mada dopuštamo da odgovara stanju etničke stratifikacije u imigracijskim zemljama.

Opisane tendencije među Vlasima i Makedoncima u Skandinaviji Schierup i Ålundova dalje raščlanjuju uzimajući u obzir spolnu i generacijsku određenost skupina migranata. U prvom slučaju tvrdi se da su Vlahinje i muškarci iz Makedonije ponijeli najveći teret gubitka utjecaja. U Švedskoj, primjerice, muški vlaški migranti polazili su u srpske i makedonske klubove. Tamo su ih ostali migranti dočekali kao »mlade« partnere prema kojima su preuzeli svojevrsnu tutorsku ulogu. »Odgovor na tu frustrirajuću situaciju [našao se] u pojačanju jugoslavenskog i osobito srpskog identiteta, te patrijarhalnog stila života za koji se smatra da pripada takvim identitetima, ali koji je u oštroj suprotnosti s

odnosima spolova u vlaškom seoskom društvu.« (str. 158) Vlahinje su tako izgubile dio svoje tradicionalne samostalnosti, a autori pretpostavljaju da bi im švedske definicije seksualnih uloga Švedanke mogle postati prihvatljiviji modeli od »jugoslavenstva« koji u Vlahu znači mušku dominaciju (str. 163). S druge strane, pod utjecajem skandinavske sredine, sheme muške dominantnosti oslabile su u Makedonskih migranata. Mnoge se Makedonke zato osjećaju slobodnije i nezavisnije u »novim« društvenim mrežama. To je uvjetovalo i stanovitu neodlučnost na povratak u patrijarhalnu sredinu područja porijekla.

Ukratko rečeno, boravak u Skandinaviji transformirao je prethodne odnose moći među spolovima i uvjetovao dvije suprotne tendencije — marginalizirani segmenti među Vlasima tražili su izlaz u pojačanju muške dominantnosti; među Makedoncima su žene postale samostalnije.

Iz analiza generacijskog faktora među migrantima, usredotočenih na pitanje mladih migranata, možemo izdvojiti dvije važne tvrdnje. Prvo: da vlastite osjećaje nesigurnosti migranti rješavaju prijenosom visokih očekivanja na budućnost djece (str. 176). Drugo: da obrasci socijalizacije i obrazovanja među Vlasima u Švedskoj i Danskoj, i među Makedoncima u Danskoj, imaju tendenciju reproduciranja kritične dileme migratornosti — ostati ili se vratiti — u narednoj generaciji. Mladi migranti, međutim, ne stječu potrebnu jezičnu i socio-kulturnu kompetenciju da bi izveli uspješan povratak u »zaleđe« (str. 194). Ideja da bi djeca nakon povratka stekla veću socijalnu mobilnost najmanje je prisutna među Makedoncima u Švedskoj (»Jugošvedanima« prema autorima). Ti su migranti prihvatili model švedske radničke klase o mobilnosti u okviru švedskog društva (str. 193).

4. U završnom *četvrtom dijelu* teksta, pod nazivom »Etnička transformacija«, Schierup i Ålundova vraćaju se motivu »ples« iz naslova rada. S tim u vezi, dva posljednja poglavlja postavljaju paradigmatička pitanja: »Plesu li da bi sačuvali tradiciju?« odnosno: »Hoće li plesati i kad umre vampir?« Rasprava je u tom dijelu uglavnom posvećena osnovnoj komparativ-

noj grupi — vlaškim migrantima iz sjeveroistočne Srbije.

Poglavlje o smislu plesa zapravo je analiza jedne »socijalne situacije« (autori koriste terminologiju Maxa Gluckmana³), tj. proslave 29. studenoga među vlaškim migrantima u danskom provincijskom gradiću Appleholm. Autori tumače tu proslavu, tvrdeći da u izmijenjenim okolnostima »tradicionalni običaji« dobivaju novo značenje (str. 200).

Proslava u Appleholmu imala je dva dijela. U prvom, »formalnom« dijelu održani su prigodni govori pred discipliniranom publikom i uglednim gostima. Ti gosti — jugoslavenski ambasador u Danskoj i gradonačelnik Appleholma — također su održali govore. Zatim je slijedila intonacija jugoslavenske himne, zakuska poslužena »sa stilom i perfekcijom«, a poslije nje predstava folklorne grupe (str. 200—202). Drugi dio proslave počeo je navečer; formalnost je popustila — ljudi su satima plesali vlaško kolo uz pratnju pjevača koji je na vlaškom jeziku ponavljao motive iz vlašskog iskustva, od legende hajduka Veljka do priče o migrantu koji je stradao u prometnoj nesreći u Austriji, a bio pokopan u rodnom selu (str. 204—206).

Počevši od plesa, autori ističu da vlaško kolo nije bio samo folklor nego važan dio tekućeg života. Na prvog razini to je bila prilika za susret; ljudi se sakupljaju s obje strane Öresunda, iz švedskih i danskih provincijskih gradova gdje žive Vlasi. No važno je to da ples funkcionira, prema autorima, kao »forum za socijalizaciju«. Susretom u plesu ljudi su pokazali svoju pripadnost zajedničkom identitetu, pripadnost referentnoj grupi — »[Ples] sjedinjuje svijest o zajedničkom povijesnom porijeklu i znanje o zajedničkom sadašnjem iskustvu i sudbini... Istovremeno, pukotine koje se šire između mlade i starije generacije, između obrazovanih i manje obrazovanih, između tradicionalista i modernista, privremeno nestaju.« (str. 205) Mogli bismo reći da je takvo tumačenje plesa slično i nekim idejama američkog antropologa, Clifforda Gaertza, o ulozu

rituala u religiji.⁴ Bilo kako bilo, autori tvrde da namjera plesa nije samo da se održi tradicija — rutina rituala ostaje ista, ali se njezin sadržaj i značenje mijenjaju da bi prenosili nove poruke povezane sa specifičnim odnosima u lokalnoj javnosti Skandinavije (str. 230).

»Unutrašnja integracija« Vlaha u Danskoj, i u tom kontekstu treba shvatiti i ples, omogućila je »formalni« dio proslave 29. studenoga u Appleholmu. Schierup i Ålundova kažu da su se Vlasi [u tome] uspjeli uzdići iznad opskuriteta »male tradicije« do površine »velike tradicije« (»nacionalne« jugoslavenske kulture) i da su uspjeli koristiti njezine kodove kao element političke prakse u imigrantskom kontekstu (str. 223). Tokom »formalnog« dijela proslave govorilo se o heroizmu i solidarnosti NOB-a, kreativnosti samoupravljanja, o Titovoj tradiciji nesvrstanosti itd. Po prikladnom načinu rukovanja tim kodovima autori kažu da su se vlaški migranti pokazali dostojni ravnopravnog pristupa u kulturno-povijesni okvir veće jugoslavenske zajednice (str. 223). Paradoksalno, taj se pomak događa u stranoj sredini. Autori međutim dalje tvrde da je način odijevanja te kontrolirano, disciplinirano i odgovorno ponašanje prisutnih na proslavi 29. studenoga imao naglasiti istinsku »evropsku« kvalitetu jugoslavenske nacionalne tradicije (str. 224). Ukratko rečeno, vlaški migranti u Danskoj, na temelju uspješne »unutrašnje« (etničke, integracije »postali su« (moj izraz) ravnopravni Jugoslaveni, a kao takvi zajedno i »Evropljani« koji mogu jednako ravnopravno komunicirati s danskom »evropskom« sredinom! U tom trokutu — prema autorima — manevrira novi sloj mladih obrazovanih migranata koji su u ulozu etničkog rukovodstva uzimali građu iz »male tradicije« (simbolika vampira), iz suvremene jugoslavenske (Titove) tradicije te iz socio-političkih sfera u danskom društvu (usp. str. 231). Ta građa mogla se mobilizirati prema nekom cilju. Proslava u Appleholmu, zahvalju-

³ Navodi se izvor: *Analysis of a Social Situation in Modern Zululand*. Manchester: Manchester University Press, 1968.

⁴ Ovdje mislimo na članak: »Religion as a Cultural System«, u: *Readings in Comparative Religion: An Anthropological Approach*, William A. Lessa i Evon Z. Vogt (ured.), New York: Harper & Row, 1965, str. 167—178.

jući i prisutnosti uglednih gostiju, privukla je priličnu pažnju u gradskim medijima. To je pomoglo migrantima da, nakon mnogih prethodnih neuspjeha, dobiju od komunalne uprave »dom jugoslavenskih radnika« (str. 222).

A što je bilo s vampirima? Autori ih obrađuju polivalentno. »...vampiri ne vladaju samo terorom ili mehanizmi-ma rigidne socijalne kontrole. Oni simboliziraju jedinstvo i zajednička vjervanja; oni sankcioniraju odnose suradnje i uzajamne pomoći u zajednici...« (str. 233) Sljedbeno tome, bilo ih je više u Danskoj nego u Švedskoj (usp. str. 236), a — »kad umre vampir« — možemo pretpostaviti da će se i kolo raspasti. Dakle, vampire ne smijemo shvatiti tek kao nešto nazadno iz balkanskog srednjeg vijeka; moramo ih sagledati u kontekstu često kontradiktornih procesa etničke transformacije migrantskih etničkih zajednica. No zašto je razvoj vlaških zajednica u Danskoj i Švedskoj bio tako različit? Autori naglašavaju različite lokalne prilike, tenzije, i interakcije u društvenim poljima. Slijedi da: »Te lokalne situacije i različito imigrantsko iskustvo također odražava diferenciran i neravnomjeran karakter suvremenoga kapitalističkog razvoja.« (str. 239)

Pri samom kraju svog rada, Schierup i Ålundova ponovno ustvrđuju značenje »etničkih javnosti«. One omogućuju migrantima da u konfrontaciji sa skandinavskim društvom svladaju životne dileme i ambivalencije prenijete iz zajednice porijekla. Energije imigrantskih zajednica, vezane »neprestanom privremenošću«, »migratornošću« itd., usmjeruju se posredstvom sfere etničke javnosti« u aktivne integracijske strategije (str. 243). Dakako, treba se prisjetiti da autori shvaćaju integraciju u širem smislu. S druge strane, tamo gdje je takvo posredovanje nedostajalo — npr. među Vlasima u Švedskoj i među Makedoncima u Danskoj — »zaleđe« i motiv povratka dalje ostaju naglašeni u općim uvjetima ambivalentnosti, izolacije i nemoći u društvu prihvata (str. 243).

Iako smatramo da je rad Carl-Ulrika Schierupa i Aleksandre Ålund jedan od najbolje i najpoštenije napisanih studija o jugoslavenskim migrantima te ga stoga preporučujemo svim istraživačima migracijske problemati-

ke, to ne znači da nema svojih nedostataka. Mogućnost političkog djelovanja iz okvira etničke organizacije nije potpuno obrazložena. Osim toga, čini se da je možda pretjerano ili preuranjeno govoriti o »političkom« u ovom kontekstu. Nadalje, ideja da je »etnička javnost« — »razmjerno stabilno polje za autonomni javni život etničke grupe« (str. 243) nije posve prihvatljiva. Manjinske etničke zajednice, a pogotovo imigrantske manjine, nalaze se na vrlo dinamičnom socijalnom prostoru, gdje ne mogu kontrolirati dovoljno varijabli da bi stvorile zaista stabilnu situaciju. S tim u vezi mora se ukazati na mogućnost da spomenuta elita mladih Vlaha u Danskoj jednom optira ili za dansko društvo ili za povratak. Zatim, koliko se tiče same metodologije istraživanja, treba reći da jedan vrlo važan faktor nije bio dovoljno uzet u obzir. Različite lokalne situacije bile su ključne, prema autorima, za različite obrasce integracije Vlaha i Makedonaca u Danskoj odnosno u Švedskoj. Neravnomjeran razvoj kapitalizma predstavlja dobro ali opće tumačenje tog problema. Naime: odražavaju li te lokalne situacije razlike koje inače postoje između danskog i švedskog društva? Autori su spomenuli da su vlaški i makedonski migranti u Švedskoj imali negativniju ocjenu svakodnevnog života »domorodaca« nego što su to imali Vlasi i Makedonci u Danskoj. Kao što ni migranti ne potječu iz homogenih sredina, tako ni društveni supstrati imigrantskih zemalja nisu jedinstvenog tipa. Bilo bi korisno dati barem preglednu komparaciju na toj relaciji — mada znamo da bi to zapravo iziskivalo vrlo kompleksno dodatno istraživanje. Stoga tu posljednju primjedu možemo shvatiti više kao prijedlog za dalji rad.

Na kraju vrijedi skrenuti pažnju i na kvalitetnu opremu rada, koja mnogo doprinosi ukupnom pozitivnom dojamu. Tekst je dodatno obogaćen serijom izvrsnih i sugestivnih fotografija C. U. Schierupa.

Emil Heršak